

С.О. Семенчук

(м. Хмельницький)

Духовна культура лівобережжя Середнього Подністров'я в дохристиянські часи.

В статті характеризується лівобережна частина Середнього Подністров'я як локальний регіон значного скупчення язичницьких старожитностей, зазначаються територіальні межі досліджуваного регіону. Зосереджується увага на двох статуях-менгірах із с. Мишків Заліщицького району Тернопільської області як одних із найдавніших язичницьких скульптурах у західному регіоні. Подаються дані про погруддя кам'яної скульптури виявленої автором під час археологічної розвідки в с. Березівка Новоушицького району Хмельницької області, яка інтерпретує старожитності скіфського часу. Згадується язичницький антропоморф із с. Пижівка Новоушицького району Хмельницької області якого також виявив автор в 1999 р. Доповнюється перелік дохристиянських старожитностей ідолом із с. Березівка вище згаданого району. Описуються зовнішні обриси скульптури та його семантична спрямованість, датування.

Ключові слова: язичництво, культ, скульптура, атрибут, антропоморф, монумент, ідол, Середнє Подністров'я.

В статье характеризуется левобережная часть Среднего Поднестровья как локальный регион значительного скопления языческих старожитностей, отмечаются территориальные пределы исследуемого региона. Сосредоточивается внимание на двух статуях-менгирах из с. Мышков Залищицкого района Тернопольской области как одного из самых древних языческих скульптурах в западном регионе. Подаются данные о бюсте каменной скульптуры выявленной автором во время археологической разведки в с. Березовка Новоушицкого района Хмельницкой области, и которого также выявил автор в 1999 г. Дополняется перечень дохристианских древностей идолом из с. Березовка выше упомянутого района. Описываются внешние очертания скульптуры и его семантическая направленность, датирование.

Ключевые слова: язычество, культ, скульптура, атрибут, антропоморф, монумент, идол, Среднее Поднестровье.

Значне місце у з'ясуванні формування духовної культури в дохристиянські часи належить язичництву, як одному із головних складових тогочасної релігії. Саме регіон лівого берега Дністра, завдяки сприятливим природнім та кліматичним умовам став локальним для розвитку язичництва на цій території.

Досліджувана територія знаходиться на південь від Авратинської (Верхньобузької) височини, котра займає центральну частину Хмельниччини, поверхня знижується в напрямку Дністра, тому ця частина області зветься Подністров'ям (Придністров'ям). Зниження поверхні Подністров'я відбувається поступово. Так, поблизу Авратинської височини абсолютні висоти верхів'їв приток Дністра - Смотрича, Ушиці та інших річок становлять 350-355 м, а на відстані 15км від Дністра вододільні висоти мають 300-310 м, тобто поверхня Подністров'я зменшується лише на 50-60 см на один кілометр [5, с. 7-9]. На території Придністров'я є досить багато річок та струмків, які течуть в меридіональному напрямку і є лівими притоками Дністра (Збруч, Смотрич, Мукша, Тернава, Студениця, Ушиця, Калюс та ін.). Сам Дністер у середній течії утворив глибокий каньйон, тепер значною мірою затоплений Дністровським водосховищем [1, с. 27].

В адміністративно-політичному плані досліджувана територія охоплює Кам'янець-Подільський, Дунаєвецький, Новоушицький, частково – Чемеровецький, Городоцький, Ярмолинецький та Віньковецький райони і має площу 5 тисяч км² [2, с. 6].

Найдавнішими у хронологічному полі західного регіону України та Середнього Подністров'я залишаються дві статуї-менгіри із с. Мишків Заліщицького району Тернопільської області. Одну зі стел було відкрито у 1976 р. одним із місцевих жителів в урочищі Новина, на відстані 100-150 м. від правого крутого берега р. Серет, на північний захід від села у 1976 р. під час земляних робіт [3].

Уламок статуї лежав горілиць, звернений головою на північний захід на глибині 35-40 см. від поверхні поля. На місці знаходження ідола було виявлено фрагменти кераміки трипільської, гаваліградської і черняхівської культур [5]. В цей час скульптура зберігається в експозиції Заліщицького краєзнавчого музею. Уціліла частина ідола (рис.1), яка виготовлена з вапняку, має висоту 1,07 м, ширину 0,42- 0,45 м. і товщину 0,14-0,15 м.

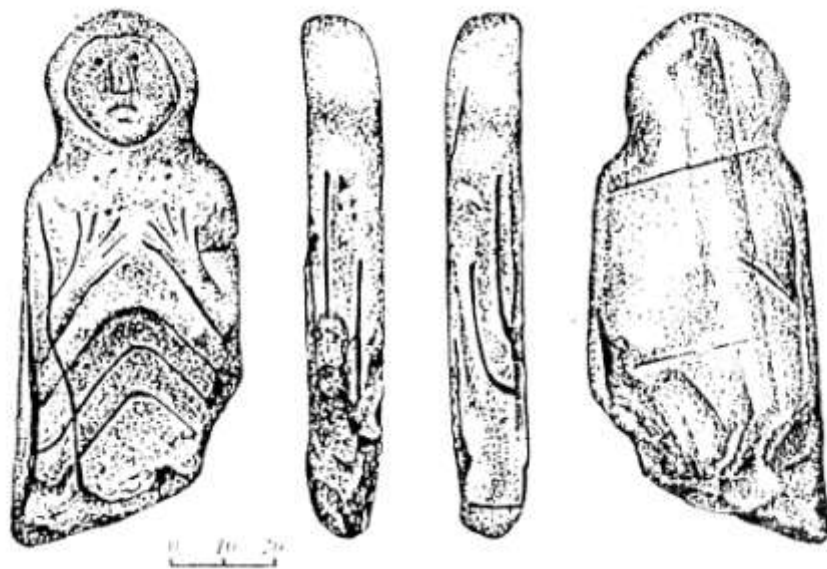

Рис.1. Антропоморфна стелла з урочища Новина с. Мишків - знахідка 1976 р.

Свого часу було висловлено думку про приналежність мишківської стели до ряду слов'янських ідолів, зокрема жіночого божества [4, с. 384]. Однак, іконографія цієї скульптури знаходить стійкі паралелі не поміж слов'янських зображень, а серед стел епохи бронзи. Головною особливістю цих стел є характерне положення рук: передпліччя підняті догори й притиснуті до грудей [3]. Найближчою аналогією до цієї пам'ятки є стела з Білогрудівки на Уманщині. Подібність простежується не лише в параметрах основного об'єму (обидва ідоли виготовлені з кам'яних плит, а й у відтворенні окремих деталей (положення рук,

трикутноподібна фігура під руками). Не менш важлива відносна територіальна суміжність (білогрудівська стела походить з району середньої течії Південного Бугу). Судячи за основними рисами іконографії та стилістики, ідол з Мишкова добре вписується до ряду антропоморфних зображень бронзового віку (зокрема до корпусу пам'яток України), виявляє принципову подібність з ними і може бути віднесеним до старожитностей останньої фази давньоямної культурно-історичної спільноти [5, с. 25].

Так, восени 1999 р. Південно-Тернопільська археологічна експедиція Заліщицького краєзнавчого музею здійснила розвідку в с. Мишків, де на присадибній ділянці одного із жителів села зберігався фрагмент ідола.

Як з'ясувалося, цю антропоморфну стелу було знайдено у 1981р. на орному полі урочища «Новина» недалеко від джерела «Скала». Від початку схилу річкової долини до місцезнаходження ідола приблизно 25-30 м, ідол був без голови.

Фрагмент антропоморфної стели виготовлено із вапняку (рис. 2).

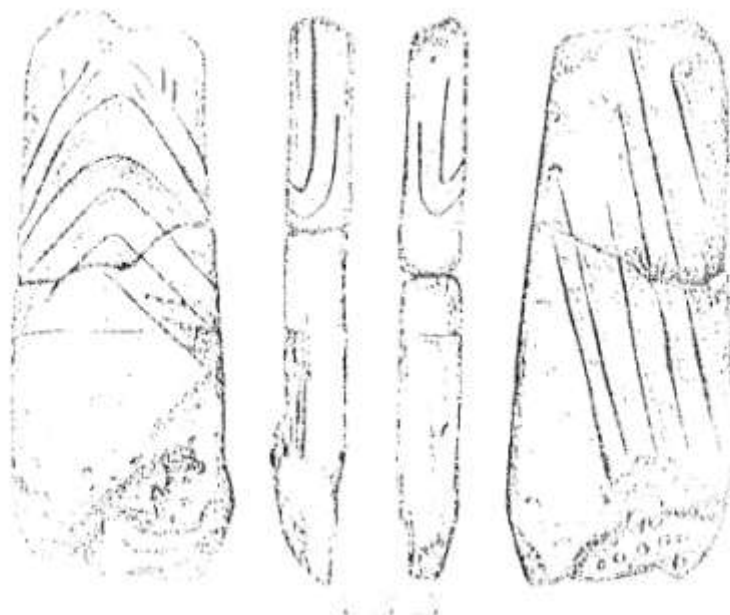

Рис.2. Антропоморфна стелла з урочища «Новина» с. Мишків - знахідка 1981 р.

Плита розбита навпіл. Висота ідола 1,28 м. Ширина верхньої частини плити 0,42 м, нижньої – 0,51 м. Товщина кам'яної стели вгорі 0,13 і внизу 0,15 м.

Більшість спільних ознак (виготовлення з кам'яних плит, положення рук, трикутноподібні фігури під руками, майже однакові розміри стел і зображень на них, місцезнаходження в одному урочищі) дозволяє вважати тотожними обидві статуї-менгіри. Можна припустити, що первісна висота ідолів складала 1,6 м [3. с. 99-100].

Хронологічними ознаками виявлених ідолів є їх зовнішні обриси, зображення та археологічні матеріали, які пов'язані з ними. Згідно з цими показниками, найдавнішими язичницькими скульптурами нині є ідоли з с. Мишків Тернопільської області, виготовлені первісним населенням доби бронзи. Характерними атрибутами язичницьких ідолів є придністровський камінь-вапняк, з якого вони виготовлені, та їх семантична спрямованість.

Скіфська кам'яна скульптура, як відомо, поширена, головним чином, в степових районах Північного Причорномор'я та Передкавказзя. Тут відкрито близько двохсот знахідок VII–III ст. до н.е. Цей перелік доповнюється ще однією знахідкою із Хмельниччини, яку виявив автор під час археологічної розвідки в Новоушицькому районі. Кам'яну статую, що зображує людську постать, відкрито у дворі жителя с. Березівка В. Стадницького. Як з'ясувалось з розповіді господаря, статуя походить з одного із курганів в урочищі Колач, що знаходиться за 3 км південніше села на високому корінному лівому березі Дністра.

Статуя виготовлена з щільного пісковика білого кольору з прошарком більш м'якого за структурою кварциту, що протягом тривалого часу спричинило до вивітрювання і утворення смуги ерозійних раковин (рис. 1). В первісному стані це була кам'яна брила завтовшки не менше 25 см.

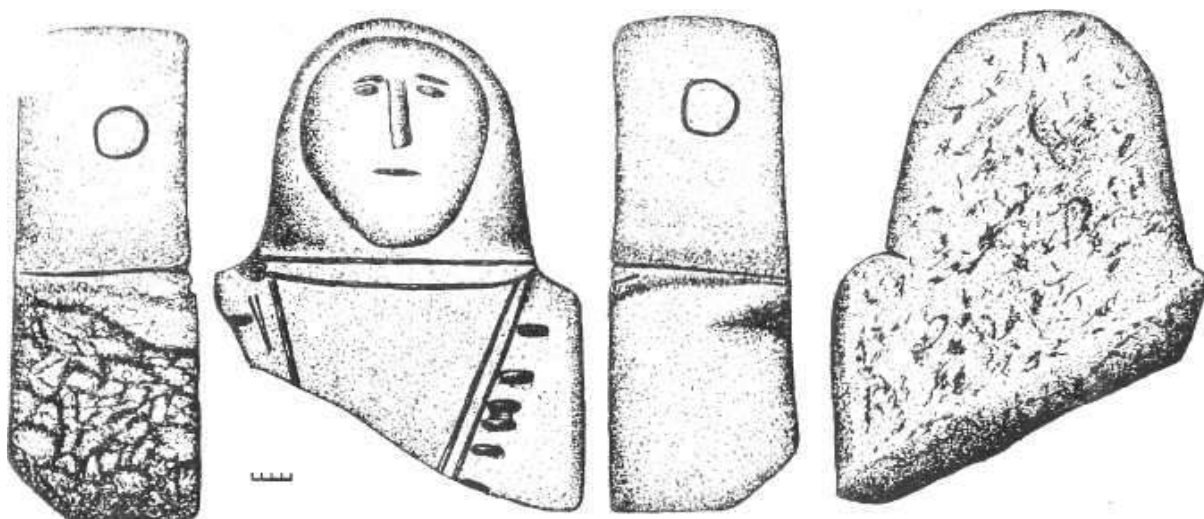

Рис. 3. Кам'яна скульптура із с. Лоївці на Середньому Дністрі.

В процесі обробки, камінь ретельно обробили з трьох сторін, надавши йому антропоморфної форми. Нижня частина статуї не збереглась.

Розміри знайденого фрагмента становлять: висота 54 см, ширина в плечах 40 см, товщина 18-20 см. Розміри та форми говорять про те, що майстер намагався реалістично відтворити натуральні пропорції людської статури. Сказане дає підстави віднести лоївецьку статую до VII ст. до н.е. і, можливо, вважати її однією із найдавніших в скіфській монументалістиці зазначеної території. Така дата в цілому узгоджується із матеріалами кургану, розкопаного Л. Крушельницькою [6, с. 116-118].

На археологічній карті Поділля, створеній Ю. Січинським, біля с. Пижівка теперішнього Новоушицького району Хмельницької області

значився ідол. Його пошуки затягнулися аж до 1999 р. Здійснюючи чергове обстеження, автор виявив кам'яну скульптуру за 3 км на південний схід від с. Пижівка у напрямку колишнього с. Лоївець, в урочищі Пижівська Дубина, що являє собою заліснену ділянку, яка обмежується з північного боку полем. Місцеві жителі називають його «бабою» [7, с. 98].

Ідол являє собою прямокутний чотирьохгранний кам'яний стовп, закопаний у землю та нахилений до землі (рис. 2).

Рис. 4. Ідол із с. Пижівка – знахідка 1999 року (Фото автора)

Скульптура виготовлена із Дністровського вапняку. Голова скульптури відбита нещодавно, про що свідчить свіжа структура каменю на зломі (рис. 3).

Рис. 5. Відбита голова Пижівського антропоморфа (фото автора)

Висота наземної частини 2,3 м. Ширина її основи 0,47 м. товщина 0,17 м. У верхній частині тулуба статуї простежується розширення у вигляді плечей. Форми стели говорять про те, що майстер лише наближено відтворив натуральні пропорції стоячої людської фігури [8, 162-163].

З розповідей місцевих жителів, скульптура знаходиться не на своєму першопочатковому місці. Останніми десятиліттями вона виконувала роль своєрідного межового знака між кордонами полів тоді ще існуючого с. Лоївець та с. Пижівки Струшицького, а пізніше Новоушицького районів. Можемо припустити, що селяни не переносили таку важку кам'яну скульптуру на велику відстань; тому вважаємо, першопочаткове місцезнаходження ідола знаходиться десь поблизу [9, с. 99].

В 2000 р. місцезнаходження цієї скульптури обстежила археологічна експедиція під керівництвом І. Винокура, безпосереднім учасником якої був автор. Нажаль, археологічних досліджень на місці

виявлення скульптури не проводилось. Академік І. Винокур вважає, що Пижівська статуя має в Подністров'ї свої аналогії з язичницькими скульптурами із сіл Ставчани, Калюс, Іванківці Новоушицького району. За матеріалом, з якого виготовлено статую, за технікою зображення в камені та за семантикою того, що зображується, цю скульптуру дослідник об'єднав у середньо-дністровську групу, яка датується матеріалами черняхівської культури III-IV ст. н.е. [10, с. 128].

В липні 2010 р. на місце знахідки на виїхала археологічна експедиція під керівництвом А. Гуцала [11, с. 1]. На цей раз на місці знаходження ідола було закладено розкоп розмірами 5x5 м та глибиною до 0,5 м. Проведені роботи не дали очікуваних результатів відносно супроводжуваного матеріалу. Земля на місці розкопу не містила у собі ніяких культурних нашарувань, а навпаки – відрізнялася своєю однорідністю. Серед речей за 1 м західніше ідола на глибині 0,3 м виявлено тільки один предмет – кам'яний розтиральник сферичної форми, одна із сторін якого затерта. Також було з'ясовано остаточні розміри ідола, а також і те, що він був закопаний на глибину 1,1 м. Крім технологічних особливостей у роботі майстра, експедицією було виявлено цілий ряд, непомічених досі зображень, що складаються із ромбічних знаків та кіл.

Враховуючи відсутність датуючого матеріалу, опираючись на аналогії вище згадані дослідники В.А. Гуцал та П.А. Болтанюк датують Пижівську статую початком раннього залізного віку [8, с. 164].

Перелік язичницьких старожитностей зазначеної території поповнюється ще однією знахідкою із Новоушицького району Хмельницької області, інформацію про якого надав автору дослідник Захар'єв В.А.

Скульптура знаходилась на північний захід від с.Березівка на відстані 0,5-0,8 км від села в напрямку с.Шебутинці (рис. 4).

Рис. 6. Кам'яна скульптура із с. Березівка (фото Захар'єва В.А.)

Скульптура виготовлена із Дністровського вапняку. Ідол являє собою прямокутний чотириохгранный кам'яний стовп, знайдений закопаним у землю та нахиленим до землі, верхня частина заокруглена. Скульптура прямокутної форми, але по всій її поверхні помітні сліди обробки каменю та знаряддя, яким працював давній майстер. По всій площині скульптури помітні сліди вивітрювання. Висота скульптури 1,30 м, товщина 35x25 см. В.А. Захар'єв обстеживши скульптуру у травні 2004 року ідентифікує її як аналог виявленого ним фалоподібного кам'яного ідола, під час археологічних досліджень Сокілецького давньоруського могильника XII-XIII ст в ур. Батарєя (Дунаєвецький район) На сьогодні подальша доля цього ідола не відома [12, с. 198-199].

Отже, значне скупчення язичницьких старожитностей в районі лівого берега Середньої течії Дністра свідчить про високий рівень

розвитку дохристиянської релігії і дає підстави вважати його локальним регіоном язичницьких культів.

Список використаних джерел

1. Биби́ков С.Н. О времени образования надпойменного уступа в долине среднего течения Днестра / С.Н. Биби́ков // СА. – 1958. – № 3. – С. 27-30.
2. Маярчак С.П. Археологічні пам'ятки IX-XIII ст. Лівобережжя Середнього Подністров'я / С.П. Маярчак. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2006 – 96 с.
3. Олійник В. І. Антропоморфні стели з села Мишків на Тернопільщині / В. І. Олійник // Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 96-100.
4. Тур А. С. Мышковский идол / А. С. Тур, Ю. Н. Малеев // Археологические открытия 1976 года. – М., 1977. – С. 383-384.
5. Забашта Р. В. Антропоморфні скульптури палеометалу з теренів Верхньої Наддністрянщини (Каталогізація і атрибутивні пропозиції) / Р. В. Забашта // Записки наукового товариства ім. Шевченка: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – Львів, 1998. – Т. ССXXXVI. – С.230-231.
6. Гуцал В.А. Кам'яна статуя із Лоївець на Середньому Дністрі / В.А. Гуцал, С.О. Семенчук // Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр. : зб. наук. праць. – Київ: ІАНАНУ, 2004. – Вип. 6. – С. 116–118.
7. Семенчук С.О. Язичницька скульптура з Археологічної карти Ю. Й. Сіцинського в Середньому Подністров'ї / С.О. Семенчук // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвячений

- 120-тій річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський : ПП “Медобори-2006”, 2010. – С. 97-100.
8. Гуцал В.А. Ідол із села Пижівка / В.А. Гуцал, П.А. Болтанюк // Матеріали XIII Подільської іст-краєзн конф (18-19 листоп.2010року) [присвяченої 80-річчю від дня народження І.С. Винокура] / О.М. Завальнюк (голова), В.І. Войтенко (співголова), Л.В. Баженов (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – С. 161-164.
9. Семенчук С.О. Язичницька скульптура з Археологічної карти Ю. Й. Сіцинського в Середньому Подністров'ї / С.О. Семенчук // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвячений 120-тій річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський : ПП “Медобори-2006”, 2010. – С. 97-100.
10. Винокур І.С. Черняхівська культура: витоки і доля / І.С. Винокур. – Кам'янець-Подільський : Абетка; Оіюм, 2000. – 376 с.
11. Сивоконь Т. «Бабу» поселять у Кам'янці / Т. Сивоконь // Подільські Вісті – 2010. – 22 липня – № 107-108. – 8 с.
12. Семенчук С.О. Лівобережний Середньо-Подністровський осередок – локальний регіон для реконструкції язичницьких культів в VII ст. до н.е. – XIII ст. н.е. / С.О. Семенчук // Історія, культура та освіта: християнський вимір : зб. наук. пр. Хмельницького ін.-ту МАУП, 2014. – Вип. 3. – С. 192-200.